

מרון הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

הערות (והגהות) לספר מנורת המאור מאת רבי ישראל אלנקוה*

חלק א':

עמ' 13 שורה 23: "והיך יוכל עבד" – ואיך

שם שורה 24: "ואין חלש קצר קומה" – ואיך

עמ' 46 שורה 18: "דארי מר ציבי חד כפתיה וגלימא חד כתפיה" – כתפיה

חלק ב':

עמ' 5 שורות 8-11: "כי העבודה היא התורה והיראה והתפלה... ללכת בדרכיו ולאהבה אותו" – האהבה הנזכרת בכתוב זה, איננה כאן בכלל העבודה, י"ל שהעבודה היא בבחינת המתגלה מהתיחסות האדם אל אשר מחוץ לו, והיראה היא ג"כ ביחס כזה אל מחוץ, והאהבה היא בבחינת שייכות פנימית ודביקות עצמית, והיא שייכת לכללה של תורה, ומצד זה היא התגלותה בפעל במעלת עבודה

עמ' 33 שורה 16: "ומנין שבמשיח הכתוב מדבר" – ושם: אתה תקום – בא מועד – וייראו גוים – נראה בכבודו – לדור אחרון ועם נברא – בנ"ע ישכנו וזל"פ יכון; וכמו בסוף פ' סט

עמ' 67 שורה 1: "אלו תפילין של יד" – ובברכות ו' וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עליך ויראו ממך – תניא ר"א הגדול אומר אלו תפילין שבראש, הוא לענין יראה, ובתפילין של יד הם מתקנאין בהם, ובשם של ראש אין שייכות קנאה אלא יראה

שם שורה 9: "וכל המקיים מצות תפילין תבא בלב... למען תהיה תורת ד' בפיך" – דברים ל יד בפיך ובלבבך

שם שורה 11: "ולמען תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו" – ידבר אלהים שמות כ' טז יז

שם שורות 12-14: "והב"ה מתפאר כשישראל עושין מצותיו ומניחין תפלין... והב"ה מתפאר בשירות ובתושבחות של ישראל" – בברכות ו' משתבח בשבחייהו דישראל

* הערות והגהות אלה של רבינו זצ"ל נכתבו בגליון הספר מנורת המאור בהוצאת בלוד, ניו יורק, תרפ"ט-תרצ"ב. את לשון מנורת המאור הדפסנו בין גרשיים ובאותיות מוטות, בעוד שההערות נדפסו ללא גרשיים ולאחר מקף. את ההגהות (בשונה מן ההערות) הדפסנו באותיות קטנות יותר. תודתנו נתונה לרב זאב נוימן שהגיה מאמר זה.

שם שורה 15: "כי תפלת **ישלים** רצונו" – ישראל – ישרים מתוך כח האבות, עבודה-זרה כה. וע' תענית טו. וע' לעיל מצות תפלה – תפילין

עמ' 68 שורה 8: "ואל יקל את ראשו ואל ימשך **בשחוק** ולא בשיחה **בטלה**" – ע' ברכות ל: יומא ת. מנחות מג: ר"מ ה' תפילין ד' כ"ה

עמ' 71 שורה 23: "ושיעור רחבן כאורך שעורה, ואם פחת או הוסיף לא **ערב**" – עכב

עמ' 77 שורה 4: "פי' גבר ירא ד' **יברך** בכל יום מאה ברכות" – וכן סוטה לח: יבורך – יברך והמברך מתברך

עמ' 79 שורה 1: "נהגו בצרפת ובספרד לומר אחר תפלה אין **כאלהינו** אין כדוננו **כדי להשלים**" – כעין זה בתוס' ברכות מ: ד"ה אמר אביי, שאלהי אברהם והאל הקדוש הם כמו מלכות שבמטבע של ברכה, וכמו שמע ישראל ד"א ד"א

עמ' 80 שורה 16 – עמ' 81 שורה 5: "ויכוין את לבו... ולפחות בפסוקי כל אליך **ישברו** ופותח את ידיך... אלא משום דאית ביה תרת, עיני כל אליך **ישברו**, ופותח את ידיך" – חידוש: בגמ' ברכות ד: דאית ביה תרת, ופירש"י תרתי דאתיא באלף בית ויש בו שבח הכנת מזון לכל חי, וכן משמע מהמשך הדברים שחוזר על שני הקודמים, – וכאן מפרש ומשלים תרתי לשני צדדים של אותו ענין, שמחובר מתוכם בשני הפסוקים, ולכן גם מקודם ייחד יתרון הכונה בשניהם; וע' סנ"א ס"ז

עמ' 84 שורות 11-1: "וצריך שליח צבור להיות **צדיק חסיד ישר נאמן** ותמים... וחסידיהם הראשונים לא היו ממנים ש"צ אלא א"כ הוא תלמיד **חכם**, כדי שיהיו בו **כל המדות הללו**" – מדות ראשונות הנ"ל צחי"נ שייכות לעוסק בתורה לשמה בפרק קנין תורה

שם שורה 13: "אי זהו שליח צבור הגון... ורגיל לקרות בתורה נביאים וכתובים" – שם בתענית טז ובקי לקרות בתנו"כ ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות, וע' ב"י יו"ד ס"א בשם מח"ב בשם ר"ע גאון שהשו"ב צ"ל בקי בכ"ד ספרי קודש ובתלמוד ובכמה פרקים, וע' דברי חמודות רא"ש חולין פ"א סי' ח'

עמ' 106 שורה 22: "ואסור לקרות ק"ש או להתפלל כנגד ערות גוי" – אפילו של גוי, ברכות כה:

עמ' 110 שורה 17: "מכאן אתה למד שכל המתפלל בירושלים כאלו התפלל לפני כסא הכבוד" – המתפלל בירושלים – וגרסינן וכו' מציון, ע' להלן עמ' 127 ציון במשפט – בונה ירושלים

עמ' 116 שורה 14: "**בפרישת כפים**" – כפרישת, ישעיה א' טו: ובפרשכם כפיכם עמ' 127 שורה 17: "וכשאמ' הב"ה על ידי ישעיהו הנביא [ציון] במשפט תפדה ושביה בצדקה, אמרו בא"י בונה ירושלים" – ע' לעיל 110-11 המתפלל בירושלים וכו' – וגרסינן וכו' מציון

עמ' 148 שורה 12: "באותה שעה" – כאותה

עמ' 150 שורה 12: "קודם ש"צ למודים" – קודם שיגיע ש"צ

עמ' 151 שורה 5: "היו שם כהנים, והסכימו הקהל לעשות ברכת כהנים, נושאים כפיהם" – לפי המצבים והמנהגים השונים אם מורגשת ונמצאת להם אפשרות לעשות ברכ"ה, ע' ס' קכח סעיף מד, וכן להלן 154

עמ' 154 שורה 13: "והסכימו הקהל לעשות ברכת כהנים, אבל אם לא הסכימו הקהל לעשות ברכת כהנים" – וכן לעיל 151 עמשכ"ש

עמ' 160 שורות 7-9: "וגרס" במדרש יהי אור בוא וראה כשאדם מתפלל תפלתו בכוונה, במעשה טוב, שהיא התשובה" – התשובה היא מעשה גם במה שהיא מתקימת במעשה של שינוי מעשה, – ראש-השנה טז: – ותיקונו מהקודם – וגם במה שהיא עושה שינוי במהותו של אדם, מן חובה לזכות ומן זדונות לשגגות או לזכיות, יומא פו; וכמו בתמורה שהשינוי מחולין לקדשים, הוא נחשב מעשה, תמורה ג':

עמ' 165 שורות 7-1: "ומשה רבינו ע"ה תקן להם לישראל שיהו קורין בתורה בשבת ובשני ובחמישי... ולפיכך תקנו זקנים הראשונים שיהו קורין בתורה בכל שבוע ושבוע שלשה ימים, ועזרא תקן להם שיהו קורין בתורה ברבים בשני ובחמישי בשחרית ובשבת בשחרית ובמנחה" – ע' בבא קמא פב.

עמ' 174 שורות 14-16: "נכנס לבית הכנסת בערבית, ומצא הצבור שקראו ק"ש בברכותיה, יתפלל שמונה עשרה עם הצבור, ואח"כ יקרא ק"ש בברכותיה, מה שאינו רשאי לעשות כך בשחרית, מפני שצריך לסמוך גאולה לתפלה" – אע"פ שאמנם גם בערבית צריך לסמוך גאולה לתפלה כדלקמן סוף הדף הסמוך

עמ' 183 שורה 10: "וחוזר ואומר ש"צ ויכלו במקום רם מעומד" – בקול?

שם שורה 11: "דכתי' ועמדו שני האנשים אשר להם הריב. פי' אין העדים מעידין אלא מעומד" – שבועות ל.

עמ' 187 שורה 5: "וטעם אתה הראת לדעת, שנאמר על קבלת התורה שניתנה בשבת" – דכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל, שבת פו:

עמ' 188 שורה 5: "וקדושת השם באמצע" – היום

עמ' 193 שורות 12-13: "ואם חל להיות יום טוב או יום הכפורים בתוך השבוע הבאה, אין אומרים ויהי נועם, שאין מעשה ביום טוב" – שמה שאין בו מעשה הוא לא דוקא בבטול המעשה אלא בהתרוממות מניעת כל עניני הגוף, כדהרמב"ם בהלכות שביית עשור, וכן לשבות מאכילה ושתייה

עמ' 194 שורות 2-4: "ועל כן אנו אומרים במוצאי שבת אליהו הנביא, שכבר עבר השבת ואיפשר שיבא לנו הגואל" – ע' עירובין שם מג: שבשבתות וימים טובים ודאי

לא בא

עמ' 197 שורה 7: "וגרס' **בשולחן של ארבע**, והוא על דרך **הקבלה**, דעשה הבדלה היא לכבוד השבת, כדי לזכור את יום השבת בבואו ובצאתו" – כן ברמב"ם ה' שבת פ' כט

עמ' 201 שורה 2: "וקדושת השם באמצע" – היום

עמ' 204 שורות 4-5: "וי"מ כשהוא **מבושם**, הירח, דתניא אין מברכין על הירח עד שיתבשם" – מבושם? שיתבשם?

עמ' 220 שורה 21: "כלי חרס **המוצפין**" – המצופין

עמ' 224 שורה 10: "כי כל אוכל חמץ **ונכרתה וגו'**" – וכן בר"נ רפ"א דפסחים היינו טעמא דחשו ביה טפי מבשאר איסורין וכו' ואפשר עוד שמפני טעם זה החמירה תורה בו לעבור בב"י ובב"י

עמ' 230 שורה 15: "אבל חמץ בשעה ששית, כתב בעל המאור שאינו אלא מדרבנן, וחייב מיתה בידי שמים כעובר על דברי **חכמים**" – ברכות ד:

עמ' 231 שורות 17-18: "המצה בגימטריא **מאה וארבעים**. מה כלה בלא שבע ברכות אסורה, אף מצה בלא שבע ברכות אסורה" – י"ל כל שבע במלואו של שיעור הקומה הוא שבעים ובכפליים של זיווג וייחוד הוא מאה וארבעים, וע' מנוה"מ להר"י אבוהב נר ג כלל ג ח"א רפ"ד

עמ' 232 שורה 3: "וכן הודה רש"י ז"ל" – הורה

שם שורה 6: "לקיים מצות סעודת שלישית" – סעודה

עמ' 234 שורה 15: "**החמיצה** עיסתו, או הביא שום חמץ ברשותו" – בר"מ ה' חומ"צ פ"א ה"ג קנה חמץ בפסח או חמצו

עמ' 236 שורה 4: "ומסריחין אותו **מידו**" – מיד

עמ' 250 שורה 3: "אין מולחין החלבים ולא מהפכין בהם, אפי' לשוחטן על גבי יתדות" – לשוחטן

עמ' 254 שורה 20: "הגנות והפרדסים שהוא צריך להשקותן תמיד, שאם כן לא יפסדו, מותר להשקותן במועד" – שאם לא כן יפסדו

עמ' 257 שורות 7-9: "קטן מותר לגלח בחול המועד. לא שנא נולד בחול המועד ולא שנא קודם, **לכן** אבל שחל שביעי שלו להיות בערב הרגל, מותר, מפני שלא היה יכול לגלח קודם לכן" – וכן?

שם שורות 14-15: "מטפחות הידים, שאפי' אם כבסן קודם הרגל חוזרין ומתכלכלין" – ומתכלכלין

עמ' 258 שורה 24: **"וגזירות ב"ד הם הפסקי דינין"** – ירושלמי סנהדרין פ"א ה"א גזר דין נפק מן דרב לגרמיה פ"ג ה"ט ר' יוסי בשם ר' שבתאי מקבלין עדים שלא בפני בע"ד ועבדון ליה גזר דין, אם בא וערער עררו קיים

עמ' 265 שורה 23: **"ומסדר הקערה לפני ואומר מה נשתנה"** – ואומר – הגדול שבבית, הנ"ל, המקדש והמסדר, וכמו ברמב"ם ובאוצר הגאונים

עמ' 276 שורות 2-3: **"ושונין משניות פרק ביצה שנולדה ביום טוב, ממסכת מועד קטן"** – נמוק.

עמ' 291 שורה 10: **"גדולה ירידת גשמים, שהיא מרצה בקרבנות, שנא' רצית ד' ארצך שבת שבות יעקב, ובקרבנות כתי' ונרצה לו לכפר עליי"** – כקרבנות?

עמ' 303 שורות 6-8: **"אלכסנדרוס מקדון הלך למדינה ששמה אפריקי ויצאו לקדם לפניו בחזירין של זהב וברמונים של זהב ובלחם של זהב ובקרין של זהב"** – שמות כה לא: כפתוריה בתרגום חיזורא

עמ' 305 שורות 14-15: **"אם הריגה אנו חייבים, הרי אברהם אבינו ע"ה ששפך דמו במילה ומסר עצמו למיתה"** – גיטין נז: הורגנו – זו מילה

שם שורה 16: **"ואם שריפה אנו חייבים, הרי יצחק אבינו ע"ה שמסר עצמו לשריפה"** – **"האש והעצים"**

עמ' 313 שורה 22: **"אנא ד' אלהינו, זכור לנו היום זכותו של שמואל חוּזַך, ורחם עלינו למען שמך"** – באופן יוצא-מהכלל נקרא כאן הנביא הרואה: חוזה, וכן בסדרי סליחות שלנו: וקיים וכו' ירמיהו חוּזַך, וכן בנוסחאות ספרד אחרי קריאת-שמע קטנה: ע"י צפניה חוּזַך

עמ' 331 שורה 17: **"ויעל מעם לעם"** – מעל

עמ' 353 שורות 2-3: **"ר' לוי ציים תשיעי וליל עשירי, מפני שלא היה בו לצום כל יום עשירי"** – בו כח לצום

עמ' 357 שורות 5-6: **"ולפיכך התקינו רז"ל שיהו מתחילין לתקוע בראש חדש אלול לעשות תשובה ולערבב את השטן"** – מתוך שמחבבין ישראל את המצוות, ר"ה טז:

עמ' 382 שורה 3: **"ואינה לא תקנת גאונים, בלבד שלא מצינו בתלמוד רמז לטבילה זו"** – אלא תקנת גאונים בלבד

עמ' 387 שורה 7: **"או שיאכל קמצתה"** – מקצתה

שם שורה 10: **"אבל אכילה גסה"** – אכל

שם שורות 14-15: **"אבל לבלבו אחר ראש השנה רכים הם עדיין, וחשבי אוכל, וחייב כס פלפלין או זנגבילא יבישתא פטור"** – וחשבי אוכל, וחייב.

שם שורות 19-17: "עוברות ומניקות מתענות ומשלימות עוברה שהריחה מאכל, ואם אין מטעימין אותה מעט איפשר שתסתכן היא או העובר. לוחשין באזנה שהיום יום הכפורים" – ומשלימות. – העובר,

עמ' 424 שורה 16: "והלחי לפרי כמו הדם לבשר החי" – והלחי

עמ' 425 שורה 4: "ומפ' בגמ' ואיעביד כהמניק פסול" – ואיעביד

חלק ג':

עמ' 9 שורה 10: "שובה ישראל עד ד' אלהיד, אפ' כפרת בעיקר" – שהכופר-בעיקר, שהוא בגדר אפיקורס, איננו כמו מין שנאמר בו כל באיה לא ישובון ע"ז יז, וכן הוא בהלכות תשובה פ"ג הי"ד

עמ' 16 שורה 13: "וכבר הבטיחה תורה" – הלכות תשובה פ"ז ה"ה

עמ' 70 שורה 4: "אבל בעלי תשובה שחטאו והורגלו בעבירות ונעשית להם כטבע, וכבשו את יצרם ושינו את טבעם והגיעו אל הקצה האחרון שהוא הפך מטבעם, וחזרו בתשובה, לפיכך שכרן גדול" – ע' אגרת הרמב"ם אל ר' יוסף ב"ר יהודה: מה שנתבאר לי וכו' אחזור בו בחיבורי ובמדותי ואפילו בטבעי, וע' ה' דעות פ"א ה"ב

עמ' 90 שורה 17: "החסידיים שלא טעמו טעם חטא מעולם" – ע' בבא קמא קג: חסידיים דמעיקרא, וע"ל 88, וע' אורות התשובה יד לז

עמ' 116 שורות 7-1: "ההורג את רעהו ורצחו נפש... ולא יענה לשום אדם לעדות" – מה שהוא מפסיד למי שנצרך לעדותו י"ל שהוא פסול ואינה בכלל עדות, ובנימוק"י פ' הכונס בשם הרא"ה שאין אדם חייב להעיד לחבירו אלא ממדת גמילות חסדים, וע' פ' הגולין ואינו יוצא לעדות וכו'

עמ' 117 שורה 23: "המדבר בבית הכנסת וחביריו משוררין ומקלסין להב"ה, עליו הכתו' אומר על כל שכני הרעים" – ברכות ח.

עמ' 118 שורה 1: "מדוע באתי ואין איש" – ברכות ו:

שם שורה 4: "המלשין את חבירו, הרי זה משניאו בעיני האדם" – י"ל לא מלשינות של מסירה לאנשים גויים אלא בסתם לשון הרע, וככתוב מלשני בסתר רעהו

שם שורה 12: "גנב או גזל או לקח הבית, הרי עבר על לא תעשה" – רבית

עמ' 119 שורה 9: "חלול השם עון גדול מאד, ואין לו מחילה. ועיקר תשובתו שיודה פשעו ברבים, ויאמר לתלמידיו, אל תלמדו ממני" – שיש חלול השם בתלמיד חכם יומא פו.

עמ' 130 שורות 5-2: "שנא' התקוששו וקושו הגוי לא נכסף... ולזה הגוי שלא נכסף בא ירמיהו הנביא ע"ה להוכיחו ולביישו" – צפניה התנבא בבתי מדרשות – וירמיה בחוצות ירוש' ילקוט צפניה, מפסיקתא רבת

עמ' 133 שורות 12-11: "ועוד למדנו מיהונתן שאין המוכיח עוזב מלמוכה, אפי' יקללנו, עד שיכנו" – מלהוכח

עמ' 138 שורה 2: "כי מן הוא שיהא" – מן הדין הוא

עמ' 139 שורה 4: "שובה משובת ישראל" – משובה

עמ' 144 שורה 14: "ומי שיש לו בושת מהב"ה נקרא ירא שמים" – ע' נדרים כ.

שם שורה 19: "לפי שהחסידיים הראשונים לא היו נושאים עיניהם למרום" – ע' יבמות קה:

עמ' 145 שורות 3-1: "מי שיש בו יראת שמים זוכה לענוה, וכל מי שיש בו ענוה זוכה לחסידות, וכל מי שיש בו יראת שמים זוכה לכולם" – שחסידות וענוה גדולות מכולם

עמ' 146 שורות 8-6: "שכן מצינו באהרן ע"ה כשמתו נדב ואביהוא הצדיק עליו את הדין מפני ענותנותו ולא קצב צרתו" – ולא קץ בצרתו

עמ' 187 שורה 13: "ולא יהיה צווח וצועה בדבורו כבהמות וחיות" – וצועק

עמ' 192 שורה 4: "בעלי הגאווה דרכן לעשות ולגזול את העניים" – לעשוק

עמ' 193 שורה 1-69: "וכל המכבד עצמו ובוזה מצותיו של הב"ה סופו בא לידי בזיון, אבל מי שהוא משפיל את עצמו ומכבד מצותיו של הב"ה, סופו הוא ית' שמו משפיע לו מכבודו, שנא' כי מכבדי אכבד ובזי יקלו. לפיכך שני אנשים, גדולי הדור, ישתדלו כל אחד מהם להתפלל בעד הקהל בשבתות ובימים טובים, או יעשו פשרה ביניהם, יתפלל האחד תפלת יוצר, והב' מתפלל תפלת מוסף. ואם מוציאים שני ספרים, יוציא האחד מהם הספר השני עם השליח צבור" – ע' מסלת ישרים ספי"ט שעיקר החסידות הוא להתפלל בעד הדור, וחסידות קשורה בענוה ע"ל 5-144 וע"ז כ:

עמ' 210 שורות 9-1: "וגרסי' בואלה הדברים רבה כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוה אתכם וגו', אם קריתם את התורה, מצוה אתם עושים על עולמי, שאלמלא התורה כבר היה עולמי חוזר לתוהו ובהו. מהו המצוה, רבנין אמרי דבר קשה. למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אבן יקרה והפקידה אצל אוהבו. אמ' לו, בבקשה ממך, תן דעתך עליה ושמור אותה כראוי, שאם תאבדנה אין לך מהיכן לפורעה וגם אין לי אחרת כיוצא בה, ונמצאת חוטא עלי ועליך, אלא עשה מצוה על שנינו ושמור אותה כראוי. כך אמר הב"ה לישראל, אם משמרים אתם את התורה מצוה אתם עושים

עלי ועליכם" – במובן של צדקה, ומתנת נדבה, כמו שמצוי כן כ"פ במדרשים. וכן מזה במובן של גמילת חסד בהתאמצות וטורח מסתעף המושג של דבר קשה, וכמו שמסיים אח"כ בעשיית צדקה, וע' סוכה מט: וע"ל 228

עמ' 211 שורות 4-1: "ועוד גרסי בבראשית רבה ר' חנינא בר פפא אומר, אם בא יצרך להשחיקך לדבר עבירה שמחהו בדברי תורה, שנאמר יצר סמוך תצור שלום שלום כי כך בטוח, ואם עשית כן מעלה אני עליך כאלו בראת את השלום" – מן יצירה אל בריאה, ושלום הוא קיומו של עולם ע' סוכה לב: ורש"י ד"ה האמת

עמ' 214 שורות 5-4: "מה השמן תחלתו מר וסופו מתוק, כן הם דברי תורה, אדם מצטער בהם תחלה ועושה בהן אחרית טובה" – ע' סוף קידושי

שם שורות 9-7: "מה השמן אינו יכול להתערב במשקין אחרים, אף ישראל אינו יכולין להתערב באומות העולם" – ישראל ואורייתא חד הוא וכדלעיל גדולה תורה שבה הבדיל הב"ה ישראל עמו"נ

שם שורות 16-14: "היין יפה לזקנים... והיין נותן כח לזקן" – ע' מגילה טז:

עמ' 217 שורה 1: "שאינ תורה כתורת ישראל ואין חכמה כחכמת ישראל" – במדרש רבה בראשית: ארץ ישראל

עמ' 219 שורות 3-2: "וכי יש אויל גדול מזה שהוא סומך על אביו בכתב ובלשון ואינו סומך בפירוש" – שבת לא.

עמ' 220 שורות 5-2: "לפיכך נמנו שנותיהן של אבות מסורסין... וכן הוא אומר..." – המספרים הקטנים מקודם, ובאברהם ויצחק אינו כן, אכן במנין השנים שבסוף פ' בראשית ופ' נח ג"כ מסורסין, שהם לפני התחדשות תולדות השמים והארץ בהבראם בזכות אברהם, בשרה אינן מסורסין אלא שאחדותן מוכחת לאידך גיסא מתוך כל פירוט וייחוד ערכי מדרגותיהן

עמ' 221 שורות 13-12: "ומנין שמצא מהן קורין ומהן שונין ומהם עוסקין בדרך ארץ, שנא' אחרי ד' ילכו כאריה ישאג כי הוא ישאג ויחרדו בנים מים" – מכאן ירוץ לדבר הלכה בברכות ו:

שם שורות 15-14: "וכתי' יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור והושבתים על בתיהם נאם ד'" – בדרך ארץ, או כמו ויעש להם בתים בשמות

שם שורות 19-18: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ד' עבאות הוא, בזמן שהתורה יוצאה מפיו הרי הוא כמלאכי השרת" – ע' חגיגה טו: אם הרב דומה למלאך ד"צ יבקשו תורה מפיהו

עמ' 222 שורות 10-8: "אשריהם ישראל, שבזמן שהם עסוקים בתורה ובמצות ובגמילות חסדים, שיצרו מסור בידם ואינו שולט בהם" – י"ל משלחי רגל השוה"ח

מנהיגי רגליות הבהמיות, וכמו זרע בהמה סוטה כב וחולין ה: וכמו שמור רגלך קהלת ד' ברכות כו: מתוך זורעי על מים של תורה

שם שורות 13-16: "אמ' ר' אחא, הלמד תורה לעשות זוכה ברוח הקדש... כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל, ואין תשכיל אלא רוח הקדש, שנא' משכיל לאיתן האזרחי" – יש עוד כמה משכילים בתהילים אכן כאן נמשך דברת בחזון לחסידיך וע' ע"ז כ: ובנחמיה ט' כ' רוחך הטובה נתת להשכילם

עמ' 223 שורה 18: "גדולה תורה וגדול כתר מכל הכתרים" – וע' פיהר"מ אבות פ"ד אבל כתר שם טוב מגיע מאת התורה ר"ל ידיעתה והמעשה בה כי בהן יגיע השם הטוב האמיתי

עמ' 224 שורות 3-4: "או שמא אטמא את הטהור ואטהר את הטמא ונמצאתי בוש לעולם" – בושה של עולם האמת מתוך הקלקול של המכשול

שם שורות 4-5: "או שמא ישאלוני מגויי הארצות וממשפחות האדמה ואיני יודע להשיבן ונמצאתי בוש לעיניהם" – בושה כלפי חוץ מצד עקבת כבוד המלכות

עמ' 229 שורה 7: "ועוד גרסינן בואלה שמות רבה... משל למה הדבר דומה" – וכן הוא שם במסכת סוטה כא

עמ' 231 שורה 12: "לפיכך כח המעשה גדול מכח התלמוד" – ע' קידושין מ: והקדמת תפארת ישראל למהר"ל, ור"נ קידושין פ"א והדרת זקן שציותה התורה בחכם מפני שהחכמה מביאה למעשים, ואין הכשר המעשה גלוי כ"כ כמו הכשר החכמה.

עמ' 233 שורות 2-3: "וכל העוסק בתורה שלא לשמה, נעשית לו סם המות" – ע' ברכות יז. ותוד"ה העושה והמצויינים שם

שם שורות 8-9: "לא כרת הב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל התורה, שלא תשכח מפייהם" – שלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברי התורה שבעל פה, גיטין ט:

שם שורות 7-11: "וגרסי' במדרש תלים... שלא יאמר אדם אין המזמורות תורה" – שביקש עליהם, שם בפ"א, שיהיו נחשבים כמו עסקי נגעים ואהלות

שם שורות 11-12: "ואף הנביאים תורה" – שאינם רשאים להורות תורה מצד נבואה, אע"פ שכל ענין הנבואה הוא להורות הדרכה והנהגה

שם שורה 13-14: "אלא אף החידות והמשלים של תורה תורה הם, וכן הוא אומר אפתחה במשל פי אביעה חידות מני קדם" – ע' מכות י: שהתורה היא משלו של הקב"ה שהוא קדמונו של עולם, – רש"י שם

עמ' 234 שורה 17 – עמ' 235 שורה 2: "וגרסי' בפסיקתא מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא. ר' תנחומא פתר קרא ברוק שהוא שרוי במדינה ונותן דמי

סופרים ומשניים, אמ' הב"ה, עלי לשלם לו גמולו וליתן שכר טוב" – ע' פסחים קיג. רווק הדר בכרך

עמ' 252 שורות 17-18: "דבר זה אמרוהו נביאים ולא פירשוהו" – שם בב"מ: נשאל לחכמים ולא פירשוהו לנביאים ול"פ

עמ' 253 שורות 16-13: "ור' ירמיה בשם ר' יצחק בר אבא אמ' בשם ר' שמואל בר רב יצחק, מצינו שויתר הקב"ה על ע"ז ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על בטול תורה" – בפתיחתא דאיכה רבתי: על מאסה של תורה

שם שורות 17-16: "שנא' ויאמר ד' על עזבם את תורתני, על ע"ז ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים אין כתי', אלא על עזבם את תורתני" – בברכות ח' עזובי ד' – המניח ס"ת ויוצא

עמ' 255 שורות 7-6: "בשביל עצלתים שהיתה בישראל, שלא עסקו בתורה, נעשה מך מלהוריד גשמים שונאו של הב"ה" – "מלהוריד גשמים" הוא הוספה לפי המשך הענין שם בתענית, ואינו במקור שם, וכן במגילה יא אינו בענין הורדת גשמים

עמ' 256 שורות 16-14: "וכל העוסק בתורה שימעו הולך מסוף העולם עד סופו, שנא' יהי שמו לעולם, והב"ה מצייל את זרעו מן העניות ולא יצטרכו לבריות" – צ"ב מה שייכותו לתורה, ואולי מדמתרגם יהי מדכר כמדתה של תורה לאמר דבר בשם אומרו או שהתורה היא שמו כברכות כ"א

שם שורות 17-16: "שנא' נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם" – צ"ב מה התייחדותו ללימוד תורה, ואולי מדכתיב לעיל ימי תמימים כמדתה של תורת ד' תמימה

שם שורה 20: "ועיניו כהו מלבא לבית המדרש" – ביבמות שם: קמו

עמ' 257 שורה 22: "אתה הוא עקיבא הדרשן" – ביבמות שם אין הדרשן. במנחות כט: דורש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות, וע' קידושין נז. שבא רע"ק ולימד את ד"א תירא – ת"ח

עמ' 258 שורה 7: "ורוב דגן זה תלמוד" – חגיגה יד. משען לחם אלו בעלי תלמוד

עמ' 262 שורה 17: "אתבוע ימא דטבריא" – אתבזע

שם שורה 18: "הוא ימא מתביע קומי" – מתבזע

עמ' 264 שורה 20: "העושה את התורה כלה" – ללומדיהם – לעושיהם ע' ברכות יז, תורתו נעשית שבת; וכאילו עשה לדברי תורה סנהדרין צט. ע' קדמת העמק, בראש העמק שאלה, פ' ח: דעושים דינים והלכה

עמ' 265 שורות 12-11: "אל תלזלו בתורה ואל תרבו באכילה ובשתייה" – "עד שמתפלל על דברי תורה שיכנסו בתוך מעיו יבקש על אכילה ושתייה יתירה שלא יכנסו בתוך מעיו", תנא דבי אליהו רבא פ' כו, ועתו"ס כתובות קד.

שם שורה 14: "הא למדתם שתאכלו לימות המשיח כפלים" – ע' סנהדרין צח: שאכלוהו בימי חזקיה

עמ' 270 שורה 6: "ללמדך שמיתת הצדיקים מכפרת ביום הכפורים" – כיום

שם שורות 7-8: "ללמדך שכשם שאפר הפרה מכפר על ישראל, כך מיתתן של צדיקים מכפרת על ישראל" – מועד קטן כח.

עמ' 274 שורה 13: "מהו ולבקר בהיכלו, שיהיה תמיד מצוי בהיכלו של מלך, כעבדו של מלך שהוא תמיד בהיכלו" – ע' ברכות לד:

עמ' 282 שורה 22: "אמ' להו, אנא לא קאימנא" – קאמינא

עמ' 286 שורה 22 – עמ' 287 שורות 1-2: "יום שמת רב אבין נולד רב הושעיא איש טיראי, [יום שמת רב הושעיא] נולד רב אושעיה בריה" – ע"ל 261

עמ' 299 שורות 12-13: "ולא יטריח על הצבור ויאמר פרנסוני שתלמיד [חכם] אני" – פסחים קיג.

עמ' 334 שורות 15-16: "ר' פנחס אומר, ערב שבת עמדו בני ישראל על הר סיני, ערכים ערכים, האנשים לבד והנשים לבד" – סדרים סדרים: שמות מ' ד' ערכו מתורגם סדריה

שם שורה 17: "לפי שדרכן של אנשים הולך אחר דרכן של נשים" – דרכם – רגילותם כך ע"פ רוב, ולא שצריך להיות כך, שהרי זו מדת עם הארץ שנאמרה במנוח שהלך אחרי אשתו בברכות סא. ואמנם שם נאמר זה לגבי הליכה גופנית ממש, ולא בהליכה אחרי דבריה ועצתה, שזה נזכר שם גם מאלקנה וגם מאלישע, והוא כדרך של רגילות הגונה, ולא ענין אחד עם ההליכה הגופנית המסויגת שם מצד צניעות של עריות. וכן מה שאמרו ביבמות סה. אשה אין דרכה לכבש, שאין דרך רגילותה ומנהגה כך, ולא שהיא אסורה בזה בבחינת תק של תורה ומצוה, אלא מצד טבעה והרגלה, ולפיכך אינה מצווה על פו"ר משום שייכותה לכיבוש שאין דרכה בו

עמ' 335 שורות 2-6: "וגרסי' בפרק בתרא דמסכת ראש השנה ירוש' ר' משרשיה בשם ר' אידי, בכל הקרבנות כתי' חטאת ובעצרת אין כתיב חטאת. אמ' להם הב"ה לישראל, מכיון שקבלתם עליכם עול תורה, מעלה אני עליכם כאלו לא חטאתם מימיכם" – שבהתקשרות קבלת עול התורה מתבטל כל הערך של שגגת תלמוד

עמ' 337 שורה 21 – עמ' 338 שורה 1: "ד"א תורה צוה לנו משה מורשה וגו', וכי ממשאנו אוחזין את התורה, והלא אבותינו זכו לנו בה, שנא' מורשה קהלת יעקב, שומע אני ירושה לבני מלכים, ירושה לבני קטנים" – ע' פיהר"מ חולין ס"פ גיד הנשה, וי"ל שהזכוי הוא מסתיים ומתגלה בכח מסירות הנפש על התורה, אשר ע"י משה רבנו, כדלקמן

עמ' 347 שורות 8-6: "וכשנתן התורה לישראל בטלה הגזרה ואמ' עליונים ירדו למטה, שנא' וירד ד' על ראש הר סיני על ראש ההר, ותחתונים יעלו למעלה" – ע' סוכה ה' ר' יוסי אומר מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלו משה ואליהו למרום וכו' וכו'

עמ' 364 שורה 5: "לא יהא אדם קורה ושונה ומבעט ברבי" – קורא

עמ' 408 שורה 10: "והכלל המוסכם בתלמוד אתי עשה ודחי לא תעשה" – ע' יבמות ז' אטו עשה דדוחה ל"ת לאו ל"ת חמור מינה, וע' משפט כהן סי' קלב

עמ' 429 שורות 11-10: "המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה מזכיר שם שמים לבטלה ועובר על לא תשא את שם ד' אלהיך לשוא, ואסור לענות אחריו אמן" – אצלנו בגמ' ברכות ל"ג אין "מזכיר ש"ש לבטלה", וע' הלכות ברכות פ"א הט"ו

עמ' 431 שורה 5: "ואם שח עם חבריו בתוך הסעודה יטול שתי ידי" – ע' תענית ה: אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבוא לידי סכנה, ובגמ' יומא ל. דיבר עם חברו והפליג, ובעטרת זקנים מפר"י שהפליג שעה או שתים

עמ' 432 שורה 1: "תכף לנטילת ידיים ברכה, פי' ברכת המוציא" – רש"י ותוס' שם בברכות מ"ב פירשוהו על ברכת המזון, ובתר"י דלא נמנית בהן תיכף לנטילה סעודה, משום שלא נלמדה ממקרא

עמ' 434 שורות 11-9: "מים אחרונים אין נוטלין אלא בצונן, אבל בחמין לא, מפני שהחמין מעפפין לידיים ואינן מעבירין הזוהמא" – מפעפעי

שם שורות 16-15: "שכח והכניס משקין לתוך פיו קודם ברכה, כתב הרא"ש ז"ל שבולעין ומברך עליהן" – שבולען

שם שורות 20-19: "ואין סומכין בו מי מאיס בזה" – אם מימאים

שם שורה 20: "ואם מי מאיס ביה שרי" – ואם לא מימאים

שם שורה 20: "ואין נוטלין הידיים בו, בין חי בין מזוג" – בין

שם שורה 21: "שאינה צריך אכילה" – צורך

עמ' 440 שורות 14-13: "ר' יהודה קפיד אכסא פגימא. ודוקא ששתה ממנו, אבל אם שפך ממנו בכלי אחר לא חשי בפגום" – חשיב פגום

עמ' 441 שורה 14: "וטוב לצאת ידי כל המפרשים מלא כמשמען" – המפרשים. מלא

עמ' 442 שורה 16: "וצריך להשמיע לאזנו מה שמוציא בשפתיו" – ע' ברכות טו:

עמ' 444 שורות 5-4: "וכן שבעה שאכלו דגן ושלשה ירק מצטרפין ומברכין בך אלהינו, אבל שלשה דגן וארבעה ירק לא, מפני שצריך רוב ניכר" – ששה

עמ' 454 שורות 3-4: "והטעם שמברכין על היין הבא בתוך המזון הטוב והמטיב הוא זכר להריוג **ביתר**" – בגמ' ברכות מח: מבואר שהתקנה משום הרוגי ביתר היא על הטוה"מ הקבוע בברכה רביעית שבברכת המזון, וע' תוס' תענית ל"א.

עמ' 455 שורה 22 – עמ' 456 שורה 1: "כאדם הראשון שחטא ואכל מעץ הגפן ונכנסה מיתה עליו ועל זרעו לדורות" – ונקנסה

עמ' 465 שורה 16: "אבל הרא"ש ז"ל כתב יראה לי הכל, לפי מה שהוא אדם" – לי, הכל לפי

עמ' 469 שורות 7-4: "ועתה אתחיל בהלכות מילה... ועל כן נקראת מצוה זו **ברית שלש עשרה**" – הלשון הזה "ברית שלש עשרה" ב"אל מלך יושב על כסא רחמים" שבסדר תחנוני סליחות, הוא על שלש עשרה מדות רחמים של הקב"ה, אשר ברית כרותה להן שהן אינן חוזרות ריקם, ראש השנה יז:

עמ' 472 שורות 10-12: "שהערלה חרפה היא, שנא' לא נוכל לתת את אחתנו לאיש אשר לו ערלה כי חרפה היא לנו" – ואומר ביהושע ה' ט' גלותי חרפת מצרים מעליכם

עמ' 492 שורה 1: "**מינים** שמתו מוטל לפניו" – מי

עמ' 496 שורות 12-13: "ואם **מבן** אדם חשוב, ואין כבוד לילך חלוץ כתף, אינו חולץ" – בן

עמ' 505 שורות 7-8: "אמ' רב פפא, והאידינא בסודרא דבר זוזא, פ' טלית **ששורה** זוז אחד" – ששורה

עמ' 527 שורה 10: "ורשות הרבים הם רחובות ושוקים **הרחובים** שש עשרה אמה" – הרחבים

שם שורה 18: "מבוי שיש לו **שלשה** מחיצות" – שלש

עמ' 561 שורות 18-19: "כל אדם שיש בו **חסידות** נקרא מלאך ד' צבאות" – וכהן הוא "איש חסידך"

עמ' 586 שורה 15 – שורה 587: "וחסידים הראשונים היו מקבצים **תלמידיהם** בערב שבת, ומתעטפים ואומרים, בואו ונצא לקראת שבת המלכה" – שם בשבת כה: והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותן

עמ' 596 שורות 20-22: "וביום המעונן, אם יש שום ספק ששקעה החמה ואם לאו, תניח **לשפחתה** או לישמעאלית להדליק" – הנכרית הנוצרית

עמ' 611 שורות 14-16: "אומות העולם אתה נותן להם מועדים, והן אוכלין בהן ושותין, ונכנסין לבתי **קרקסאות** ולבתי **טיאטריאות** ומכעיסין אותך" – בעבודה-זרה יח: טרטיאות וקרקסאות, וכן בירושלמי ברכות פ"ד ה"ב תיאטראות וקרקס', וכן ברוב המקומות תיאטראות קודם לקרקס', והנה כאן קרקסאות קודם, והוא מתאים אל הסדר אשר בתפילת ר"נ בן הקנה בברכות כח: כהגהת אאמו"ר הרב זצ"ל יושבי קרו"ת קרקסאות ותיאטראות

עמ' 617 שורות 14-16: "ולפי שסמך על גבורתו ובטח בכלי זיינו וכובע נחשת בראשו וחניתו כמנוז אורגים" – כמנור

עמ' 618 שורות 2-5: "והנה הוא מחלל כבוד אבותיו, אשר קנו להם שם במעשים הגונים ובענוה וביראת חטא, ויגרום לקלל אותם ולקרותם רשעים, ועליו ראוי לומר ואתה חלל רשע נשיא ישראל" – "אומר ארור וכו' קרינן רשיעא בר רשיעא ואפי' לרשיעא בר צדיקא", סנהדרין נב.

עמ' 621 שורה 6: "והאדם שהוא בן דעת רואה את הנולד ואינו יודע מדת ימין מה היא" – ימיו

חלק ד':

עמ' 56 שורות 3-4: "וצריך אדם לזיחר מאד שלא ישא ולא יתן עם הנשים, ולא ישנא עמהם, כדי שלא יבא לידי זנות עמהם" – ישוח?

עמ' 129 שורות 9-10: "צא ולמד משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, ד' ד' אל רחום וחנון [וגו']" – "שהתנד"ב" נדבת קולמוס של המעתיק שלא כהוגן.

עמ' 145 שורות 6-9: "ואם ישמע האב דבר מגונה שעשו אחרים, יתעבנו מאד בפני הבן, ויפליג בגנותו, ויאמר **תבא קללה על פלוני** שעשה כך וכך ועל העושה כמעשהו, שיתגנה הדבר בעיני הבן ויתרחק ממנו וכיוצא בו" – כעין לשון "תבא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו", ועוד כאלה בדברי חז"ל לצורך חינוך והדרכה וערך הענין. וגם למש"כ מהרש"א יומא ל"ח, שאע"פ שדבור של מצוה הוא לשבח הטובים ולגנות הרעים אעפ"כ אל יקללם, י"ל שאין זה קללה אישית אלא הודעת הקלקול הנמשך מזה

שם שורות 15-17: "כגון שיקום האב לקדם בתפלה שיוליד עמו לבנו לבית הכנסת, וכן כשילך לגמול חסדים, כגון בקור חולים והכנסת כלה והוצאת המת וכיוצא באלו, יוליד עמו לבנו" – בנו

עמ' 162 שורות 17-18: "וגרסינן במדרש השכם ולא תונו איש את עמיתו. יכול אונאת דברים או יכול אונאת ממון" – נמחק

שם שורות 18-20: "כשהוא אומר אל תונו איש את אחיו, הרי אונאת ממון. אמור מה אני מקיים ולא תונו איש את עמיתו, הרי אונאת דברים" – ממון אמור. מה

עמ' 163 שורות 3-4: "וכן ראה חמרים מבקשים יין או תבואה, לא יאמר להם, לך אצל פלוני, והוא לא מכר חטא מימיו" – חטא

עמ' 195 שורה 9 – עמ' 196 שורה 4: "גדול הוא המשפט, שכל דיין שדן את ישראל והוציא את הדין לאמתו אפי' שעה אחת, מעלין עליו כאלו דן את ישראל כל ימי

חייו, דכתי' בשמואל וישפוט את כל העם כל ימי חייו. והלא כל ימיו לא היו אלא חמישים ושנים שנה, צא מהם ארבעים שנה שהיה עלי קיים, נשתייר שנים עשר שנים. אלא ללמדך, שכל דיין המוציא את הדין לאמתו כאלו דן את ישראל כל ימי חייו" – כיון שהוא לאו דוקא בכל ימי חייו ממש, א"כ גם שנים עשרה שנה לאו דוקא וה"ה שעה א', וכן בפרק קנין תורה שחייב לנהוג כבוד בלמד ממנו דבר א', אע"פ שלמד מאחיתופל שני דברים, אלא שכיון שהוא לאו דוקא ברבו מובהק של רוב חכמתו א"כ גם שני דברים לאו דוקא וה"ה ד"א

עמ' 196 שורות 10-11: "ואפי' מבאר הרבים לא היה שותה, אלא מה שהיה לוקה בדמים" – לוקח

עמ' 207 שורה 7: "אתה הוא גברא הבי לי ידא" – יהב

שם שורה 12: "ד' ישמעאל בר יוסי הוה רגיל ארישיה דהוה מייתי ליה כנתא דפירי כל מעלי שבתא" – אריסיה

עמ' 213 שורה 8: "אמ' להם, בעל פקודות יפרע מכם" – בסנהדרין יט: בעל מחשבות

עמ' 244 שורות 2-4: "ואם הוא בארץ אחרת, מובדל מקרוביו, הב"ה מקרב אותו, שנא' שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך בניך מרחוק יבאו ובנותיך על צד תאמנה" – אותסו:

עמ' 256 שורות 19-21: "וכל המקנא ומתאוה, וגוזל למלאת בטנו ולהשלים תאוותו, ונותן חתימתו בארץ חיים, מה הוא עונשו, ירד לעמקי שאול, לגיהנם, ואין למפלתו תקומה" – ע' ראש השנה יז.

עמ' 257 שורות 2-3: "ויתמיד עצמו לעשות מלאכה, ויהיה רגיל תמיד ומצוי בשוקים וירויה מזונותיו ופרנסתו" – ע' יומא עא. אתהלך לפני ד' בארצות החיים אר"י א"ר זה מקום שווקים

עמ' 299 שורות 18-20: "ואע"פ שהיה ירבעם עובד ע"ז ויתר לו הב"ה, עד שחלק על שבטי יהודה, ונענש" – ריו"ח אמר אביה ניגף, על שחיסדו ברבים, ור"ל אמר על שביזה אחיה השילוני וקראו בליעל, ירושלמי יבמות פט"ז ה"ג

עמ' 304 שורות 4-5: "חייב אדם לשנוא את הרשעים" – ע' "מרגניתא טבא" שבסוף "אהבת חסד" וע' תניא לקוטי אמרים פ' לב

עמ' 308 שורה 8: "אל תהי חבר לרשע, אפי' לדברי תורה" – ע' סוף "עמלה של תורה" בסוף "פרי צדיק" לויקרא

עמ' 318 שורה 10: "וקמי שמא גליא מילתא" – שמיא

עמ' 319 שורות 17-19: "כך השונא את חבירו, בשנאה ובמחשבה הרעה שבלבו יחשוב שגם חבירו הוא שונא אותו, וישנאנו גם הוא יתור" – ע' תוס' פסחים קיג: ד"ה שראה

עמ' 328 שורות 15-16: "הם אומרים, ברח לו יתרו ולקח את כל פקדונותינו ונתן אותן לחותנו" – לחתנו

עמ' 330 שורה 19 – עמ' 331 שורה 2: "דוד ע"ה אומר כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי, וכת' גר אנכי בארץ. ואף יצחק אבינו ע"ה נקרא גר, שנא' גר בארץ הזאת. ואף יעקב אמר לגור בארץ באנו, אבותינו קראו עצמם גרים, דכתיב כי גרים אנחנו לפניך" – נאמר ע"י דויד לרבים "לעיני כל הקהל" כ"ג אנחנו

עמ' 331 שורות 7-3: "חביבין הגרים, שבשבילן גלגל הב"ה עם אברהם אבינו ע"ה במילה עד שהגיע לתשעים ותשע שנים. שאלו מל אברהם בן עשר שנים, או בן עשרים שנה, היתה קצבה לדבר, ולא היה גר יכול להתגייר אלא עד השיעור הזה. אלא גלגל הב"ה תשעים ותשע שנים עד שהשלים מאה, כדי ליתן פתחון פה לכל באי עולם להתגייר" – וכיון דאיפלוג איפלוג וכאילו עבר ובטל מן העולם

עמ' 348 שורות 3-2: "התלמידים שהיו קלים לרוץ היו רוצים ויושבים במקומם" – רצים

עמ' 353 שורות 4-3: "איבעיא להו ר' אליעזר בר' יוסי, על המעושר קאמ' או דילמא על לשון הרע קאמ' " – אף על לשון הרע קאמ'

עמ' 360 שורות 14-11: "וגרסי' בבראשית רבה רב הונא בשם בר קפרא פתח, תאלמנה שפתי שקר, יתחרשן, יתכרכן, ישתתקן. [יתחרשן], כדא' מי ישום אלם או חרש. יתכרכן, כדא' והנה אנחנו מאלמים אלומים, ומתרגמי' ירוש' והא אנחנא מכרכן כרכן" – ובגירסתנו במוד"ר יתפרכן

עמ' 394 שורה 1: "אדם אחד משופע ביותר, פי' עשיר" – אולי ר"ל מכובד, וע"ל עמ' 614

עמ' 410 שורות 10-8: "ויצפון העצב והדאגה בלבנו, ויראה שמחה בפנינו, כדי שיקבל את כל האדם בסבר פנים יפות" – "אבלו בלבנו וצהלתו בפנינו" (חובות הלבבות)

עמ' 417 שורות 18-15: "מעשה בר' עקיבא, שהיה לו אכסניא אצל אדם אחד. נתן לו הכוס אחר שטעמו. אמ' לו ר' עקיבא, לך שתהו. שוב נתן לו כוס אחר שטעמו. אמ' לו, לך שתהו. אמ' לו ר' זירא, עד מתי אתה נותן כוסות מוטעמים לר' עקיבא" – במס' דרך ארץ פ"ט "א"ל בן עזאי עקיבא עד מתי אתה משקה כוסות מוטעמין". אמנם בהגהות הגר"א שם א"ל בן עזאי עד מתי אתה משקה כוסות מוטעמין לר' עקיבא. ועכ"פ הלא ר' זירא אינו שייך לזמנו ולמעשהו של ר' עקיבא

עמ' 428 שורה 15: "והמזלזל בנטילת אפים" – כפים

עמ' 490 שורה 11: "עשרה שמות נקראת השמחה... פסיחה..." – פציחה

עמ' 492 שורות 10-9: "אמ' לו מה לך אצל מטעות כרם, לא על יין קנסתי מיתה על אדם הראשון" – ברכות מ.

עמ' 503 שורות 3-2: "לעולם יגמול אדם חסד, ואפילו עם מי שהרע לו, ולא יהיה נוקם ונטר, שנא' לא תקום ולא תטור את בני עמך. וזה הוא דרכן של ישראל הקדושים" – ע' הלכות תשובה פ"ב ה"י

עמ' 522 שורות 19-14: "גדולה ענוה, שבה נשתבח אברהם אבינו ע"ה... שנא' וישתחו אברהם לפני עם הארץ" – לא הזכיר מה שאמר אנכי עפר ואפר, כמו בחולין פט, לפי שהוא כלפי שמים, וכן שם בחולין ממעטין עצמכם לפני, וכאן היא הענוה כלפי הבריות, בהתנהגות מעשית, ומ"ש שם ממשה ואהרן ונחנו מה ומדויד אנכי תול"א חרפ"א ובז"ע יש בהם פנים לכאן ולכאן לשמים ולבריות

עמ' 537 שורות 16-15: "גדולה מלאכה, שכל המצוות והמעשים טובים נקראין מלאכה, שכך אומרים להם מלאכת הקדש" – כדלעיל כל הנביאים

עמ' 544 שורות 9-8: "שכר עמלי תורה שלום, שנא' ד' עוז לעמו יתן ד' יברך את עמו בשלום" – "התורה שהיא מעוזן של ישראל" (רש"י זבחים קטז)

עמ' 546 שורות 22-20: "ר' שמעון בן חלפתא אומר, גדול השלום, שאין כלי מקבל צדקה אלא שלום, שנא' ד' עוז לעמו יתן ד' יברך את עמו בשלום" – ברכה?

עמ' 549 שורות 4-3: "גדול השלום, שניתן לעושי תשובה, שנא' בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ד' ורפאתיו" – "שהיה קרוב לדבר עבירה ונתרחק", ברכות לד:

עמ' 552 שורות 7-6: "וכשמת חלצו יותר מעשרים וארבעה אלפים בנים ובני בנים" – שקרעו בגדיהם עד

שם שורות 11-10: "הרקיע הוא של מים, שנא' המקרה במים עליותיו והכוכבים הן של אש, שנא' הללוהו כל כוכבי אור, והם בשלום זה עם זה, לא הם מרתיחים את הרקיע, ולא הרקיע מכבה אותם, לכך נאמר עושה שלום במרומו" – "רקיע כעין הקרח" יחזקאל א' כב – וכדלהלן

עמ' 614 שורה 19: "משופע ביותר" – ע"ל עמ' 394

עמ' 618 שורה 20: "מענה רך, ומסיב חימה" – ומשיב